

ВПЛИВ КОГНІТИВІЗМУ ГЕРБЕРТА САЙМОНА НА ЕВОЛЮЦІЮ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ТА КЛІНІЧНОЇ ПАРАДИГМ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Петрушенко Вікторія¹

¹Доктор медичних наук, професор, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, м. Вінниця (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9255-403X>

UDC: 159.9:34

АНОТАЦІЯ

Передумови. Становлення парадигмального характеру юридичної психології відбувалося в контексті інтегрального розвитку соціально-поведінкових дисциплін за рахунок взаємовпливу різних наукових напрямків, зокрема і когнітивізму, одним з основних представників якого є американський дослідник Герберт Саймон. Вчення Саймона поєднало когнітивістські та біхевіористські концепції і підходи до вивчення поведінки людини та процесу прийняття рішень, що в подальшому суттєво вплине на формування основних юридико-психологічних парадигм.

Мета. Систематизація наукового доробку Герберта Саймона у юридико-психологічній науці, що включає в себе виокремлення елементів когнітивізму, а також визначення їхнього впливу на конституювання антропологічної та клінічної парадигм юридичної психології.

Методи. У статті активно використовується структурно-функціональний метод, який допоміг визначити елементи когнітивістського підходу Герберта Саймона в контексті розвитку антропологічної та клінічної юридико-психологічних парадигм. Для актуалізації рецепції ідей Саймона, був використаний бібліометричний аналіз, який включає в себе дослідження актуальної наукової літератури, яка присвячена інтерпретації ідей Саймона та впливу когнітивізму на юридико-психологічну проблематику.

Результати. У статті розглянуті поняття «decision-making», «bounded rationality», «когнітивне обмеження», «адміністративна поведінка», що є ключовими для теорії Герберта Саймона, та активно застосовуються в юридичній психології. Послугуючись концепцією парадигмального розвитку науки Томаса Семюела Куна, а також ідеями Ноа Хомського, з огляду на феномен «когнітивної революції», було простежено еволюцію рецепції ідей когнітивізму в антропологічній та клінічній парадигмах. Розглянутий трансформативний вплив когнітивізму Саймона на стан postmal science у сфері юридико-психологічної науки.

Висновки. Ідеї Г. Саймона стали теоретичним підґрунтям для формування поняття «соціально-правової свідомості». Вчення Саймона також спирається на доробок німецької класичної філософії, що прослідковується в ідеях, котрі стосуються морально-правової автономії людини. Морально-правова автономія є складовою «адміністративної поведінки» індивіда, що розглядається Г. Саймоном в контексті процесу прийняття рішень в системі «адміністративних організацій». Теоретичний доробок Герберта Саймона в подальшому увійде до понятійно-категоріального апарату юридичної психології з притаманними когнітивістській парадигмі епістемологічними інтерпретаціями клініцизму та антропологічної теорії.

Ключові слова: парадигма, юридична психологія, когнітивізм, клінічна парадигма, антропологічна парадигма.

ВСТУП

Для розуміння парадигмального характеру науки, як такої необхідно звернутися до робіт американського фізика та історика науки

Томаса Семюела Куна, та його дефініції поняття «парадигма» (Preston, 2024). Сутність докорінної трансформації світогляду, котра проходить під час кожної наукової революції,

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Viktoriia Petrushenko

This is an Open Access journal. This work is licensed under a **Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)**.
Link: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

проявляється в «несумірності парадигм». Ця категорія вживається Т. С. Куном для обґрунтування відсутності спільної міри чи будь-яких критеріїв для порівняння однієї парадигми (нині домінуючої) з іншою парадигмою (тією, що мала провідну роль в минулому) (Kuhn, 1962). Тобто, за твердженням Куна, вони є взаємно непорівнюваними. Такий нетривіальний погляд різко контрастує з самим принципом логічного конструювання, в якому парадигма все ж повинна мати структуру – «переконання, цінності, методи, зразки досліджень і технік». Загальновизнано серед філософів науки, що коли відбувається процес накопичення фактів, тим більше коли він супроводжується найбільш повною взаємодією між теоретичними знаннями та потребами й реаліями суспільного життя, то рано чи пізно починають поставати факти, які перебувають поза системою цінностей превалюючої наукової парадигми. Такі небажані парадигмою факти починають опонувати їй зсередини та, врешті-решт, протистоять тій картині світу (worldpicture), котру відстоює та намагається «за своєю подобою» втілити домінантна наукова парадигма.

Якщо ж певній субстанції притаманні корелюючі, хоча і мінливі елементи у самій логіці субстантивної конструкції, то видається можливим здійснити компаративний аналіз (Kuhn, 1962; Kerschke, 2025). Тим паче, якщо наукові парадигми перебувають в річищі дослідницького предмета однієї і тієї самої науки (до прикладу, юридичної психології).

Лінгвіст і філософ Ноам Хомський (нар. 1928) надав новому повороту в психологічних студіях традиційно прийняту назву –

«когнітивізм». Зокрема, ключову роль у започаткуванні «когнітивної революції» відіграла його монографія «Syntactic Structures» (1957). Сутність когнітивізму, за Хомським, можна виразити через потребу відкинути дескрипцію партикулярних явищ на користь побудови загальної теорії явища (Petrovich & Viola, 2022). Цікаво, що Хомський і в своїй програмній монографії і в подальших працях демонстрував прагнення пояснювати «загальну теорію явища» в формі абстракції від партикулярної дескрипції (Chomsky, 2002; Heimann & Hübener, 2025). Усі ці ідеї Ноам Хомський розробив у контексті лінгвограматичних студій, наголосивши, що генеративна лінгвістика мусить будувати загальну теорію мов, тоді як дескриптивна лінгвістика зосереджується на з'ясуванні теорії конкретної мови (Handler, et al., 2024, Inoue, 2023).

В юридичну психологію когнітивізм увійшов уже після здійснення так званої «когнітивної революції», але завдяки своїй понятійно-категоріальній сформованості когнітивні студії принесли в психолого-правові дослідження системний підхід Берталанфі та абстрактну загальну теорію Хомського. Психологічні науки на тому етапі справді проходили процес когнітивної переорієнтації, досі актуальних для багатьох експериментальних напрямків (Rademacher, et al., 2023; Laine, et al. 2025). Когнітивізм ознаменував відмову юридичної психології від домінування локальної емпірики на користь узагальнень. Проте нові узагальнення рекомендувалося проводити в якісно іншому контексті – вивчати правову свідомість як основу правової поведінки. Категорії «мислення», «пам'ять», «увага» та

«уява» витіснили «стимул – реакцію» з площини остаточного пояснення генези поведінки людини (Lopes, 2024; Marijuán & Navarro 2025).

Рецепція системного підходу К. Л. фон Берталанфі дозволила когнітивістам поставити в центр наукового дискурсу «мозок» як епіцентр системної обробки інформації. Це означало, що когнітивно-психологічне осмислення інформативного процесу мусить згенерувати новий погляд на сутність інформації та на феномен її осмислення (Waszek, 2023). Перетворення інформації, у тому числі простих і складних знакових систем (семіотичних), неминуче ставило питання про свідомість (Ash, 2024). Як наслідок, феномен «правової свідомості» отримав перші спроби експериментального опрацювання. За цю справу взялися спершу філософи права, котрих уже наслідували юридичні психологи. Отже, в межах когнітивізму психологія права почала відходити від тієї зумовленості свого дослідницького предмета пенітенціарними і кримінологічними завданнями, в яку її спершу помістила клінічна парадигма (вектор ломброзіанства й італійської школи кримінальної антропології) (Baskin-Sommers, et al., 2024; Berardi, & Sale, 2025), а згодом, після антропологічного розвороту 1920-х років, повернула парадигма біхевіоризму Дж. Вотсона (Clark, 2023).

Яскравим особистісним прикладом кунівського процесу paradigm shift став ще один лауреат Нобелівської премії з економіки (1978) по імені Герберт Александр Саймон (1916-2001). Зокрема, він став фундатором когнітивно-психологічного напрямку decision-making studies, що поєднував біхевіоризм із

когнітивізмом, додатково надаючи значні стимули для подальшої еволюції парадигми клініцизму вже на початку XXI ст (Bellomo & Egili, 2023; De La Fuente, et al, 2023). При цьому, Герберт Саймон ідентифікував себе вченим-суспільствознавцем, обіймав посади професора політології, менеджменту, психології та навіть комп'ютерних наук. Останнє особливо прикметно для періоду домінування парадигми когнітивізму в експериментальній психології (після 1957-1958 pp.).

Відтак, для досягнення мети дослідження був поставлений ряд завдань: охарактеризувати роль «когнітивної революції» у розвитку психологічного знання; структурувати основні ідеї Герберта Саймона та визначити роль його ідей для парадигмального розвитку юридичної психології.

Аналіз актуальної літератури дає змогу визначити основну проблематику досліджуваної теми, а саме сутність парадигмального підходу до юридичної психології (Alavian, 2025; Chafe, 2024; Doroudi, 2023; Levin, 2025; Mungan, 2023, Мельник 2025), роль когнітивізму в розвитку психологічного знання, зокрема й у галузі юридичної психології (Almeida, et.al, 2024; Ash, 2024; Dellantonio, Pastore, 2023; Schwatz & Sunderman, 2024) та вплив ідей Герберта Саймона на когнітивістську парадигму (Bellomo & Egili, 2023; Cati, 2025; Giarlotta & Petralia, 2024; Hezaveh, 2025; Park, 2023).

МЕТОДИ

У відповідності з метою дослідження був використаний структурно-функціональний метод, який допоміг визначити основні елементи когнітивістського підходу Герберта Сай-

мона в контексті розвитку психології та її галузей. Системний метод дав змогу диференціювати елементи біхевіористської та когнітивної парадигм у вченні Герберта Саймона.

Історичний підхід до дослідження був використаний для визначення основних історико-філософських закономірностей парадигмального розвитку психології, в той час як міждисциплінарний підхід дав змогу систематизувати доробки когнітивістів у інших гуманітарних науках, що, в свою чергу, дало змогу прослідкувати запозичення цих ідей у психологічну галузь.

РЕЗУЛЬТАТИ

Нобелівський лауреат Герберт Саймон аналізував decision-making через призму «когнітивного обмеження ресурсної бази», до котрої він відносив увагу, пам'ять та інформацію (Huang, 2025). Всі ці три засадничі поняття теорії Г. А. Саймона в подальшому ввійшли до понятійно-категоріального апарату юридичної психології з притаманними когнітивній парадигмі епістемологічними інтерпретаціями (Khalil, 2022; Tomat 2024). На думку вченого, будь-яка людина спочатку помічає елементи інформації, потім їх запам'ятовує шляхом когнітивної операції сприйняття, а згодом відтворює елементи в цілісній інформаційній системі шляхом низки логіко-синтетичних операцій (Waszek, 2023; Ivanov & Webster 2023). Тобто індивід та особистість як когнітивно-антропологічні феномени (тут послуговуюся звичною термінологією для психологічних наук і напрямку культурної антропології в США за часів «когнітивної революції»), що характеризуються вертикальною онтологічною ієрархією (соціально-психологічна еволюційна лі-

нія «індивід-особистість»), постійно перебувають в епіцентрі інформатизації, що вигідно відрізняє їх від інших організмів живої природи (Bellomo & Egili, 2023; Glenney, 2023). При цьому, такі вищі психічні функції як «сприйняття», «увага», «уява», «пам'ять», «мислення» та «мовлення» є саме логіко-алгоритмічними операціями з первинної, вторинної і третинної обробки інформації (Binz, et al., 2023; Byrnes & Was 2025; Rodríguez Jordá & Di Paolo 2025).

Свій логіко-алгоритмічний підхід, заснований на прорахунках мінливості індивідуального, соціального, культурного та біологічного детермінізмів, Герберт Саймон спрямував у сферу дослідження «homo economicus» (Luzatti, et al., 2022; Viale et al., 2023). Як відомо, соціологічна категорія «людина економічна» традиційно виступає дослідницьким предметом економічної антропології. Отже, переключення Герберта Саймона на царину економічних студій суттєво наблизило його до ідей антропологічної парадигми, де він так само намагався шукати когнітивістські паралелі й асоціації, апробуючи власний погляд на логіко-алгоритмічні операції індивіда та особистості (Sergiou & Gabora, 2025; Brocas & Carrillo 2025). Тим не менше, економічна антропологія впродовж 1940-1960-х рр. перебувала в кризовому стані через відсутність чіткої артикуляції феномену економічного раціоналізму. Тобто здавалося би, що «людина економічна» повинна поводитися так, аби кожен її життєвий вибір був максимально раціональним, не піддавався емоціям і одномоментним прагненням (Drayson, 2024). Відтак, ринкові студії (у тому числі напрямок

«маркетингу») мали би орієнтуватися на бажання людини зекономити матеріальні блага та примножити їхню кількість (Cipriani, et al., 2025). Проте Герберт Саймон, базуючись на широкому матеріалі логіко-математичного моделювання та психолого-маркетингових узагальнень, уперше довів превалювання чинника ірраціональності над раціональністю, чим повністю зруйнував класичні філософські тлумачення категорії «homo economicus» (Boehl & Hommes, 2025).

На противагу економічним антропологам, Герберт Саймон як когнітивний психолог запропонував авторське поняття «bounded rationality». В подальшому, завдяки структурно-функціональному осмисленню «обмеженої раціональності», вчені-психологи когнітивної парадигми та фахівці з економетрії наблизили значення цієї термінологією до «cognitive bias» (Braaten & Tsai, 2023). Утім, не потрібно їх повністю ототожнювати, так як обмежена раціональність, на думку Г. А. Саймона, виступає психологічним станом, що зумовлюється та формується системою когнітивних упереджень (Giarlotta & Petralia, 2024; Lu et al., 2025).

Г. А. Саймон говорить про «когнітивні обмеження» та «інформаційні обмеження». Першу позицію вважаю справді доцільним ототожнити з «когнітивними упередженнями». Натомість «інформаційні обмеження» в межах концепції Герберта Саймона ґрунтуються на твердженні про існування певних інформаційних блоків, які детермінуються суспільством і культурою та проявляються через свідоме небажання сприймати правильну інформацію (Galanis, et al., 2025). Відповідно,

таке поняття виглядає за своїм змістом значно складнішим від «когнітивного упередження». Останнє охоплює всі вияви ірраціональності як категорії метафізичної, а подекуди навіть онтологічної. Ірраціональність не можна прорахувати жодними методами, а також абсолютно неможливо спрогнозувати взаємодію ірраціональної оцінки дійсності індивідом або особистістю з контекстами соціокультурного життя і навколишнього середовища (Cervesato, 2023; Lustenhouwer, 2025). Тобто «когнітивне упередження» може набуватися людиною не свідомо, тоді як «інформаційне обмеження» передбачає факт свідомої згоди людини на власне самообмеження в оцінці реальної дійсності (природної, соціальної, культурної) (Bruneau, Q, 2020; Dobrew et al., 2025).

До речі, концепт «свідомої згоди людини» все ж передбачає достатній рівень розвитку свідомості та має надзвичайно сильну вагу в сучасній юридичній психології (Bellomo & Egili, 2023). За початкову і доволі детальну розробку цього концепту з позицій когнітивної психології несе відповідальність якраз Г. А. Саймон. Це означає, що роль «свідомої згоди» впливає на характер правосвідомості, а також зумовлює сутність проявів головних елементів правової культури. Завдяки когнітивно-психологічній парадигмі, що провокувала майбутню дискусію з гуманістичним екзистенціалізмом, постало надважливе питання: чи є правова культура чи соціально-правова свідомість наслідком сукупності свідомих згод партикулярних індивідів на той чи інший набір формалізованих правових норм із відповідними етичними компонентами? Говорячи простіше, чи надає окрема людина згоду на власне

долучення до соціально прийнятої системи права? Чи є право соціальним феноменом, усвідомленим у суспільстві? Чи здатне взагалі суспільство усвідомлювати право загалом і надавати свідому згоду (враховуючи рівень своєї партикуляризації) на якісь окремі елементи й інститути правового характеру?

Парадигма екзистенційного гуманізму (синонім – «гуманістичний екзистенціалізм», що доволі показово для дуалістичного змісту всіх наукових шкіл цього філософсько-психологічного напрямку) зародилася на прото-парадигмальному рівні задовго до розквіту когнітивізму. Зрештою, її поява була реакцією на засилля психоаналітичних підходів у психолого-психіатричній практиці та відповіддю рефлексуючому механіцизму біхевіористської парадигми (Obrimah, 2023). Як це не дивно, але біхевіористська парадигма надзвичайно тісно взаємодіяла з психоаналізом як напрямом психології першої половини ХХ ст. (Sergiou & Gabora, 2025). Сьогодні це видається нетривіальним фактом, оскільки біхевіористський та психоаналітичний підходи наразі надзвичайно диференційовані. Перший зосереджується навколо апології експериментальної психології та усвідомлення психології як емпіричної науки (Zagaria & Lombardi, 2024). Другий підхід фокусується на глибинних формах інтроспекції та ретроспекції та намагається знайти філософський баланс поміж раціональністю і сферою ірраціонального (Zagaria & Lombardi, 2024; Prathap & Devimeenakshi 2025). Отже, психоаналіз у контексті повоєнного неофройдизму більше тяжіє до філософського обґрунтування психологічного пізнання, тоді як біхевіоризм присвячує свої студії

аналогічному обґрунтуванню соціологічного гатунку. Однак, психологічний екзистенціалізм довго не знаходив парадигмальної опори і залишався одним із переосмислень антропологічної парадигми (передусім із позицій філософської антропології та неокантіанства, а не з точки зору соціальної або культурної антропології) допоки ґносеологія психологічних дисциплін не опинилася в тенетах когнітивного етапу *normal science* (Kuhn, 1962; De Azevedo 2022).

Когнітивізм зі своїм логіко-математичним, а на початку 1980-х рр. і кібернетичним детермінізмом, почав рішуче відділяти теоретичні відтинки нейропсихології, нейрофізіології та нейробіології від комплексу соціально-психологічного знання (Cervesato, 2023). Криза відчувалася навіть у теоретичному моделюванні завдань і функцій загальної психології, у той час як експериментальна психологія зберігала тенденцію до когнітивізації та інформатизації. Це означало, що глибинного переосмислення потребували царини психологічної епістемології та психофізіології. Відповідну спробу переосмислення здійснили філософи та психологи екзистенціального спрямування. Працюючи над поєднанням дослідницьких завдань філософської антропології і психофізіології, екзистенціалісти звернулися до низки метафізичних категорій, які дозволили докорінно перевернути когнітивні уявлення про психологію як точну науку (Cipriani, et al., 2025).

Загалом у сукупності психологічних наук екзистенційний гуманізм став впливовим напрямком ще в 1950-1960-х рр., але перебував на філософській периферії психології до

початку кризи когнітивізму наприкінці 1970-х рр. Що стосується юридичної психології, то однозначне домінування екзистенційно-гуманістичних наративів і відповідний дискурс спостерігають впродовж 1985-2000 рр. Як і у випадку з когнітивною парадигмою, гуманістичний екзистенціалізм у психології права не отримав довготривалого розвитку. На мій погляд, це так само пов'язується з гносеологічним та особливо онтологічним радикалізмом екзистенціалізму. Схвально сприйняте психологами намагання позбутися логіко-математичного детермінізму на першому етапі (1985-1995 рр.) в подальшому спровокувало втому від абстрактності суджень та безперервних студій над сенсом життя (1995-2005 рр.), в той час як соціальна психологія демонструвала тенденцію до переходу в нове коло соціологічних і культурологічних уявлень про ідентичність. Отже, на початку 2000-х рр. у юридичній психології та загалом у психологічних науках парадигма гуманістичного екзистенціалізму змінилася парадигмою соціального контекстуалізму. Саме останній довів до теоретичних крайнощів студії над «ідентичністю», що наприкінці 2010-х рр. зумовило поступове відродження клінічної (медико-психіатричної) та антропологічної парадигм в якості домінантних для психології права.

Перш за все, метафізика екзистенціалізму спромоглася поставити перед психологами питання про сенс і відсутність сенсу, простір і час, рух і час, прогрес і деградацію. З моменту екзистенційного повороту психологія вже не могла відносити означені категорії суто до філософських дисциплін. Зокрема, екзистенціалісти велику увагу приділяли змістовності по-

нять та нісенітниць, абсурдності в людському мисленні та твердженнях. Звісно, що подібні елементи понятійно-категоріального апарату не могли піддаватися експериментально-когнітивній оцінці та повністю відкидали ідею математичного моделювання психічних процесів. Екзистенціалісти прийняли психофізіологічне вчення про вищі психічні функції людини, але заперечували можливість їхнього алгебраїчного прорахунку (Cipriani, et al., 2025; Pavan 2025).

Специфічною рисою парадигм екзистенційного гуманізму (1985-2000) та соціального контекстуалізму (2000-2015) в юридичній психології слід визнати постійний діалог із напрямом психологічної антропології. Теоретико-методологічний вплив психоантропологічних досліджень на екзистенційну та контекстуальну парадигми постійно зростав. Так, у річичі наукових інтересів юридико-психологічних дослідників це втілювалося в послідовній трансформації проблематик – від кримінально-психологічних або психології процесуальних дій – до психології правової культури, психології правової свідомості та психології сприйняття органів державної влади. Соціологізація та антропологізація, характерна двом психологічним парадигмам початку ХХІ століття, подекуди опиралась на біхевіористські студії, а подекуди зверталася до проблеми первинності «культури» або «суспільства». Як наслідок, філософізація психології екзистенціалізмом наприкінці ХХ ст. переродилася у соціологізацію психології контекстуалізмом на початку ХХІ ст. Обидві парадигми в роки свого розквіту постулювали власні напрями незворотними і остаточними, як це вже було на етапі доміну-

вання когнітивної парадигми. Проте, психологічні науки зберігали свою внутрішню незадоволеність відходом від засадничих категорій Вільгельма Вундта, зберігаючи серйозну методологічну опозицію всім цим підходам у вигляді відродженого та суттєво модернізованого клініцизму. Одним із проявів цього процесу слід вважати наукову інституціоналізацію галузі «клінічної психології», що набула нового значення впродовж перших десятиліть XXI ст.

Сучасний когнітивний парадигмі європейський (зокрема, французький) неомарксистський неофрейдизм вирішував поставлені вище запитання цілком радикально: якщо людина не надає своїй свідомій згоди на функціонування в певній системі права, то не можна ставити проблему її юридичної відповідальності за недотримання відповідних норм (Serina et al., 2023). Отже, Герберт Саймон своїми студіями з когнітивної психології зачепив ширший науковий контекст морально-правової автономії людини, над з'ясуванням змісту і меж котрої працювали ще І. Кант та Г.-В.-Ф. Гегель (De Azevedo, 2022; Hegel, 1896).

«Bounded rationality», як важливе поняття для когнітивної психології Герберта Саймона, опинилося в теоретичному дисонансі з етичною методологією (Cervesato, 2023; Giarlotta & Petralia, 2024). Передбачається, що спершу потрібно все таки з'ясувати наскільки «раціональність» чи «ірраціональність» відповідають морально-етичним розмислам про «добре» та «погане», визначити відповідні критерії «добра» і «зла» та пояснити їхній вплив на соціально-психологічні уявлення про «норму» і «патологію» (Giarlotta & Petralia, 2024; Ashraf 2023).

Втім, у межах поняття «обмеженої раціональності», когнітивний психолог Г. Саймон зумів визначити декілька значущих закономірностей, які наразі формують теоретичний апарат юридичної психології. Передусім він запропонував авторське тлумачення поняття «satisficing» (можна передати його трактування українським відповідником «задовільнення», що окреслює феномен «задоволення» не як аксіологічне, а як процесуальне поняття) (Artinger, et al., 2022; Simon, 1947). Вчений довів, що індивід та особистість у процесі «прийняття рішення» воліє віднайти не оптимальне (алгебраїчно швидше або ж просто «логічне») рішення, а лише «достатньо добре» (satisfactory + suffice). Йдеться про те, що люди здебільшого зупиняються не на виявленні найлегшого чи найшвидшого формату досягнення поставленої мети, а на першому ліпшому рішенні, що дозволяє зімітувати досягнення цілей (Desjardins et al., 2024; Dong, et al., 2023).

ОБГОВОРЕННЯ

У 1947 р. була опублікована програмна монографія Г. А. Саймона під прикметним заголовком «Administrative Behavior: a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization» (Simon, 1947). Хоча здебільшого науковці-психологи, а також теоретики управління та адміністрування послуговуються її скороченою назвою «Адміністративна поведінка», але повний заголовок свідчить не тільки про масштаб дослідницьких інтересів майбутнього нобелівського лауреата, але і про низку психолого-правових акцентів. Проблематика «процесів прийняття рішень» в системі «адміністративних організацій» передбачала

постановку щонайменше трьох наукових завдань:

1) розмежування специфічних рис і властивостей приватних і публічних організацій;

2) диференціація якісних і кількісних показників у сферах приватного та публічного менеджменту;

3) конкретизація адміністративної поведінки як особливого типу соціальної поведінки, що може генерувати окремі види ідентичності (Simon, 1947).

Оскільки юридична психологія традиційно досліджує феномен соціально-правової поведінки людини, що також визнається первинною науковою проблемою антропологічної парадигми у психології права, то саме Герберту Саймону потрібно віддати першість формулювання самої ідеї про адміністративну поведінку як форму водночас соціально-політичної та соціально-правової активності індивіда й особистості (Sinha, 2023; Skorinko et. al, 2025). За Саймоном, кожна людина є одночасно включеною в процеси здійснення політики, незалежно від своєї морально-етичної автономії. Так само кожна людина входить в область правозастосування державним апаратом норм примусу та насильства, що суперечать сформульованим Г.-В.-Ф. Гегелем елементам морально-правової автономії (Hegel, 1896). Тобто політика і право «нависають» над людиною та детермінують її адміністративну поведінку, незалежно від внутрішніх переконань (Melnyk & Tymchenko, 2025). В цьому проявляється ефект соціально-психологічної зумовленості індивідуального життя особи.

Герберт Саймон у подальшому долучи-

вся до створення перших програм штучного інтелекту, займався логіко-математичним моделюванням адміністративно-управлінських процесів. Утім, присудження вченому Нобелівської премії за 1978 р. засвідчило не стільки визнання домінуючого становища когнітивної парадигми в соціально-поведінкових науках, скільки розповсюдило ідею Саймона про те, що покладатися виключно на математичне моделювання в адміністративно-командній роботі неможливо та недоцільно. Замість логіко-математичного апарату когнітивізму слід опиратися на психологію прийняття рішень. Все це дало старт кардинально новому напрямку в студіях теорії управління (як у менеджменті, так і в обґрунтуванні складних управлінських систем, чим і досі займаються технічні науки).

ВИСНОВКИ

Юридична психологія переймала концепції Саймона в межах майже абсолютного домінування когнітивної парадигми. Тож внутрішня діалектична суперечність, притаманна саймонівським ідеям, спочатку вирішувалася психологами на користь логіко-математичних інтерпретацій свідомості (Khalil, 2022), уяви, пам'яті, мовлення та інших вищих психічних функцій. Перехід психології права у площину позаекспериментальних теорій морально-етичної та морально-правової автономії, спровоковане ідеями того самого Саймона, засвідчило потяг наукового співтовариства до заміни пануючої парадигми когнітивізму на гуманістично-екзистенційну. Категорія «життя», в тому числі «соціального життя», «правового життя» або ж, ширше, існування в часі й просторі чи навіть поза часом і простором – ці питання виникли в надрах юридичної психології

як закономірна реакція на «бездушну» логічну гру з цифрами, що постійно супроводжувала когнітивізм та суперечила початковій філософській генезі загальної психології (Argyrou et al., 2025; Djankov et al., 2025).

Сьогоднішня філософія та методологія психологічних наук розглядає Г. А. Саймона в якості класичного когнітивного революціонера, що своїми персональними зусиллями призвів до радикальної трансформації стану normal science в усіх науках про суспільство та поведінку (Bellomo & Egili, 2023). Водночас, Г. А. Саймон, як уже зазначалося, не був суто когнітивним психологом. Він прагнув синтезувати наявні дані біології, медицини, психологічного біхевіоризму, а також культурної антропології (в реаліях США) задля створення єдиної та несуперечливої теорії управління і адміністрування. Тобто Г. А. Саймон виявився теоретико-методологічним стовпом для сучасних наукових напрямків менеджменту, публічного управління та адміністрування, частково і політології. Він хотів поставити політичні науки та розуміння механізмів прийняття рішень у державах на логіко-математичний фундамент. Однак, у процесі розробки своїх концепцій учений все більше віддалявся від понятійного апарату раннього етапу когнітивізму з його прихильністю до формалізованого неопозитивізму в бік клініцистського обґрунтування кореляції між нормою та патологією. Одночасно Г. А. Саймон сформулював власні визначення норми і патології як станів не лише індивідуально-психологічних, а передусім психосоціальних. Відповідно, йому належить першість в осмисленні менеджменту як психологічної дисципліни.

References :

- Alavian, K. N. (2025). Paradigm shifts as portals to threshold concepts and epistemic transformation. *Educational Philosophy and Theory*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/00131857.2025.2531936>
- Almeida, G. F., Nunes, J. L., Engelmann, N., Wiegmann, A., & De Araújo, M. (2024). Exploring the psychology of LLMs' moral and legal reasoning. *Artificial Intelligence*, 333, 104145. <https://doi.org/10.1016/j.artint.2024.104145>
- Artinger, F. M., Gigerenzer, G., & Jacobs, P. (2022). Satisficing: integrating two traditions. *Journal of Economic Literature*, 60 (2), 598-635. <https://doi.org/10.1257/jel.20201396>
- Ash, M. G. (2024). Situating Cognitive Science after 1945. *Human Arenas*, 8(3), 713-724. <https://doi.org/10.1007/s42087-024-00421-6>
- Ashraf, M. A. (2023). Theory of Boundedly Rational Planned Behavior: a new model. *Zagreb International Review of Economics and Business/Zagreb International Review of Economics & Business*, 26(1), 1-28. <https://doi.org/10.2478/zireb-2023-0001>
- Argyrou, A., Chevrollier, N., & Veldman, J. (2025). Legal institutionalism and the role of law in market transformation during sustainability transitions: Exploring alternative ontological perspectives. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 57, 101011. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2025.101011>
- Baskin-Sommers, A., Williams, A., Benson-Williams, C., Ruiz, S., Ricard, J. R., & Camacho, J. (2024). Shrinking the footprint of the criminal legal system through policies informed by psychology and neuroscience. *Communications Psychology*, 2(1), 38. <https://doi.org/10.1038/s44271-024-00090-9>
- Berardi, N., & Sale, A. (2025). Non-pharmacological interventions for mild cognitive impairment: A review of social, cognitive, and physical stimulation strategies. *Brain and Environment*, 4, 100010. <https://doi.org/10.1016/j.braen.2025.100010>
- Binz, M., Dasgupta, I., Jagadish, A. K., Botvinick, M., Wang, J. X., & Schulz, E. (2023). Meta-learned models of cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 47, e147. <https://doi.org/10.1017/s0140525x23003266>
- Bellomo, N., & Egidi, M. (2023). From Herbert A. Simon's legacy to the evolutionary artificial world with heterogeneous collective behaviors. *Mathematical Models and Methods in Applied Sciences*, 34(01), 145-180. <https://doi.org/10.1142/s0218202524400049>
- Braaten, C. N., & Tsai, L. C.-F. (2023). Bounded rationality of prosecutorial decision-making in corporate fraud violations. *Journal of Financial Crime*. <https://doi.org/10.1108/jfc-09-2023-0221>
- Brocas, L., & Carrillo, J. D. (2025). Why do children pass in the centipede game? Cognitive limitations v. risk calculations. *Games and*

- Economic Behavior*, 150, 295-311. <https://doi.org/10.1016/j.geb.2025.01.003>
- Boehl, G., & Hommes, C. (2025). Rational vs. irrational beliefs in a complex world. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 232, 106898. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2025.106898>
- Bruneau, Q. (2020). Converging paths: bounded rationality, practice theory and the study of change in historical international relations. *International Theory*, 14(1), 88-114. <https://doi.org/10.1017/s1752971920000494>
- Byrnes, D., & Was, C. A. (2025). Individual differences in false memories in the Deese-Roediger-McDermott Paradigm: An attention control account. *Consciousness and Cognition*, 135, 103922. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2025.103922>
- Cati, M. M. (2025). Integrating emotional and cognitive biases in graded decision-making models: Insights from a theoretical case study in healthcare. *Acta Psychologica*, 261, 105915. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105915>
- Cervesato, M. (2025). Elinor Ostrom, reader of Herbert A. Simon: The Sciences of the Artificial as a methodological guide «To deal with complexity». *Journal of Institutional Economics*, 21. <https://doi.org/10.1017/s1744137425100295>
- Chafe, R. (2024). Different paradigm conceptions and their implications for qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 23. <https://doi.org/10.1177/16094069241282871>
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic structures*. Berlin: Mouton de Gruyter. 116 P. https://tallinzen.net/media/readings/chomsky_syntactic_structures.pdf
- Cipriani, G. E., Molfese, S., Giovannelli, F., Güntekin, B., Vitali, N., Marcato, R., & Amanzio, M. (2025). Executive control from healthy ageing to cognitive impairment: A systematic review of stroop and simon effects using psychophysiological and imaging techniques. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 106121. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2025.106121>
- Clark, D. O. (2023). A science of adaptation: The transnational origins of the american functional behaviorism of the 20th century. *Revista de Historia de la Psicología*, 44(3), 1-28. <https://doi.org/10.5093/rhp2023a10>
- De Azevedo, J. H. A. (2022). A origem da antropologia kantiana. *Griot Revista De Filosofia*, 22(3), 230-243. <https://doi.org/10.31977/grirfi.v22i3.3006>
- De La Fuente, J., Kauffman, D. F., & Boruchovitch, E. (2023). Editorial: Past, present and future contributions from the social cognitive theory (Albert Bandura). *Frontiers in Psychology*, 14, 1258249. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1258249>
- Dellantonio, S., & Pastore, L. (2023b). What future for cognitive science (s)? *Institutional Research Information System (Università Degli Studi Di Trento)*. <https://doi.org/10.4453/rifp.2023.0001>
- Desjardins, S., Tang, R., Yip, S., Roy, M., & Otto, A. R. (2024). Context effects in cognitive effort evaluation. *Psychonomic Bulletin & Review*, 32(1), 407-416. <https://doi.org/10.3758/s13423-024-02547-8>
- Djankov, S., Melcame, A., Ramello, G. B., & Spruk, R. (2025). Timely justice as a determinant of economic growth. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 238, 107235. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2025.107235>
- Dobrew, M., Gerke, R., Giesen, S., & Röttger, J. (2025). Make-up strategies with incomplete markets and bounded rationality. *European Economic Review*, 104941. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2024.104941>
- Dong, X., Minford, P., Meenagh, D., & Yang, X. (2023). Bounded rational expectation: How it can affect the effectiveness of monetary rules in the open economy. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 101845. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2023.101845>
- Doroudi, S. (2023). On the paradigms of learning analytics: Machine learning meets epistemology. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 100192. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100192>
- Drayson, H. (2024). Sensorial Investigations: A history of the senses, in anthropology, psychology, and law. *Leonardo*, 581-582. https://doi.org/10.1162/leon_r_02576
- Galanis, G., Kollias, I., Leventides, I., & Lustenhouwer, J. (2025). Generalizing heuristic switching models and a (boundedly) rational route away from randomness. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 177, 105125. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2025.105125>
- Giarlotta, A., & Petralia, A. (2024). Simon's bounded rationality. *Decisions in Economics and Finance*, 47(1), 327-346. <https://doi.org/10.1007/s10203-024-00436-2>
- Glenney, B. (2023). David Howes, Sensorial Investigations: A History of the Senses in Anthropology, Psychology, and Law. *Social History of Medicine*, 38(1), 175-177. <https://doi.org/10.1093/shm/hkad103>
- Handler, A., Larsen, K. R., & Hackathorn, R. (2024). Large language models present new questions for decision support. *International Journal of Information Management*, 79, 102811. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2024.102811>
- Hegel, G. W. F. (1896). *Philosophy of right* (S. W. Dyde, trans.). London: G. Bell and sons. 410 p. <https://archive.org/details/cu31924014578979/page/n8/mode/2up>
- Heimann, M., & Hübener, A.-F. (2025). Circling the void: Using Heidegger and Lacan to think about large language models. *Cognitive Systems Research*, 91, 101349. <https://doi.org/10.1016/j.cogsys.2025.101349>

- Hezaveh, S. A. (2025). Bounded rationality in one-player guessing games. *Economics Letters*, 112615. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2025.112615>
- Huang, H. (2025). Toward inclusive decision making: A systematic introduction of the mass-participation decision support framework. *Social Sciences & Humanities Open*, 12, 102093. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.102093>
- Inoue, T. (2023). Toward an ecological model of language: From cognitive linguistics to ecological semantics. *Language Sciences*, 100, 101582. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2023.101582>
- Ivanov, S., & Webster, C. (2023). Automated decision-making: Hoteliers' perceptions. *Technology in Society*, 102430. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102430>
- Kerschke, D. (2025). Structural barriers to the formation of theories about the mind: A proposal for a model-based paradigm for psychology. *Methods in Psychology*, 100186. <https://doi.org/10.1016/j.metip.2025.100186>
- Khalil, E. L. (2022). The information inelasticity of habits: Kahneman's bounded rationality or Simon's procedural rationality? *Synthese*, 200(4). <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03815-7>
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. International Encyclopedia of Unified Science (Vol. 2, No. 2). University of Chicago Press. xvii+210 p.
- Laine, P., Rousi, R., Parviainen, T., & Kujala, T. (2025). Converging creativity through semantic processing. *Journal of Creativity*, 35(3), 100111. <https://doi.org/10.1016/j.jyoc.2025.100111>
- Levin, S. A. (2025). The crisis of scientific paradigm in modern psychiatry and a look to the future. *Psychiatry and Clinical Neurosciences Reports*, 4(2), e70132. <https://doi.org/10.1002/pcn5.70132>
- Lopes, J., & Phenomenology, R. S. F. (2024). Cognitive science, phenomenology, and the unity of science. *Studia Phaenomenologica*, 24, 81-102. <https://doi.org/10.5840/studphaen2024245>
- Lu, Y.-L., Lu, Y.-F., Ren, X., & Zhang, H. (2025). Exploring the bounded rationality in human decision anomalies through an assemblable computational framework. *Cognitive Psychology*, 156, 101713. <https://doi.org/10.1016/j.cogpsych.2025.101713>
- Luzzati, T., Tucci, I., & Guarnieri, P. (2022). Information overload and environmental degradation: Learning from H.A. Simon and W. Wenders. *Ecological Economics*, 202, 107593. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107593>
- Lustenhouwer, J., & Salle, I. (2025). Learning to be rational in the presence of news: A lab investigation. *European Economic Review*, 172, 104948. <https://doi.org/10.1016/j.euroeconrev.2024.104948>
- Marijuán, P. C., & Navarro, J. (2025). Human cognitive limitations and emotions: The emergence of social complexity. *BioSystems*, 251, 105454. <https://doi.org/10.1016/j.biosystems.2025.105454>
- Melnyk V. (2025). Paradyhma istoryzmu v sotsialnii psykhologii: snnist spivprychetnosti ta pryvilei identychnosti. [Historism paradigm in social psychology: the essence of complicity and the privileges of identity] *Habitus. Naukovyi zhurnal*, 71. 299-306. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.53>
- Melnyk, V., & Tymchenko, D. (2025). Electoral behavioral models in sweden and norway: A psychopolitical perspective. *Journal of Law and Political Sciences*, 47(2), 304-330.
- Mungan, E. (2023). Gestalt theory: A revolution put on pause? Prospects for a paradigm shift in the psychological sciences. *New Ideas in Psychology*, 71, 101036. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2023.101036>
- Obrimah, O. A. (2023). Should rational socioeconomic agents attempt to exert «control» over the evolution of their preference or behavioral parameters? *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100606. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100606>
- Park, H. (2023). Bounded rationality and optimal retirement age. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 104703. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2023.104703>
- Pavan, A. (2025). Attention, coordination, and bounded recall. *Journal of Economic Theory*, 106013. <https://doi.org/10.1016/j.jet.2025.106013>
- Petrovich, E., & Viola, M. (2022). The «cognitive neuroscience revolution» is not a (Kuhnian) revolution. Evidence from scientometrics. *Rivista Internazionale Di Filosofia E Psicologia*. <https://doi.org/10.4453/rifp.2022.0013>
- Prathap, A. J., & Devimeenakshi, K. (2025). Intertextuality as a cognitive process: Unveiling psychological resonance in literature, cinema, and advertising. *Social Sciences & Humanities Open*, 12, 102318. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.102318>
- Preston, J. (2024). Kuhn's paradigms and their early critics. *Journal of Physics Conference Series*, 2877(1), 012072. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/2877/1/012072>
- Rademacher, T.-D., Meuth, S. G., Wiendl, H., Johnen, A., & Landmeyer, N. C. (2023). Molecular biomarkers and cognitive impairment in multiple sclerosis: State of the field, limitations, and future direction - A systematic review and meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 105035. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105035>
- Rodríguez Jordá, U., & Di Paolo, E. A. (2025). Linguistic relativity from an enactive perspective: The entanglement of language and cognition. *Language Sciences*, 108, 101702. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2024.101702>
- Simon, H. A. (1947). *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization*. New York: The Macmillan Company. xvi+259 p. <https://archive.org/details/administrativebe00simo>

Schwartz, A. I., & Sunderman, G. (2024). Forging links between cognitive psychology, applied linguistics, and educational psychology. *The American Journal of Psychology*, 137(2), 157-168. <https://doi.org/10.5406/19398298.137.2.07>

Serina, F., Forner, E., Aronov, M., & Amouroux, R. (2023). Psychanalyse et thérapies cognitives-comportementales en France: L'improbable rencontre (1971-2011). *L'Évolution Psychiatrique*. <https://doi.org/10.1016/j.evopsy.2023.01.002>

Sergiou, A. S. E., & Gabora, L. (2025). The cognitive and evolutionary science of behavioural modernity goes beyond material chronology. *Behavioral and Brain Sciences*, 48, e16. <https://doi.org/10.1017/s0140525x24000943>

Sinha, C. (2023). Making Sense of Law: Critical reflection on neuroscience, socialization, and self. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 58(1), 247-270. <https://doi.org/10.1007/s12124-023-09762-3>

Skorinko, J. L. M., Schweitzer, K., & Kehn, A. (2025). Editorial: Applying cognitive and social psychology to the legal system: what we know today and what is next. *Frontiers in Cognition*, 4, 1695413. <https://doi.org/10.3389/fcogn.2025.1695413>

Tomat, N. (2024). Bridging the Gap between the Normative and the Descriptive: Bounded Epistemic Rationality. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 22(1), 107-121. <https://doi.org/10.7906/indecs.22.1.6>

Viale, R., Gallagher, S., & Gallese, V. (2023). Bounded rationality, enactive problem solving, and the neuroscience of social interaction. *Frontiers in Psychology*, 14, 1152866. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1152866>

Waszek, D. (2023). Informational equivalence but computational differences? Herbert Simon on Representations in Scientific practice. *Minds and Machines*, 34(S1), 93-116. <https://doi.org/10.1007/s11023-023-09630-4>

Zagaria, A., & Lombardi, L. (2024). A new perspective on trends in psychology. *New Ideas in Psychology*, 74, 101078. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2024.101078>

Viktoriia Petrushenko

Doctor of Science in Medicine, Professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine)

ANTHROPOLOGICAL AND CLINICAL PARADIGMS IN LEGAL PSYCHOLOGY: THE INFLUENCE OF HERBERT SIMON'S COGNITIVISM

ABSTRACT

Background. The formation of the paradigmatic character of legal psychology took place in the context of the integral development of socio-behavioral sciences, due to the mutual influence of various scientific approaches, in particular, cognitivism, one of the main representatives of which was the American researcher – Herbert Simon. Simon's teaching combined cognitive and behaviorist concepts and approaches to the study of human behavior and the decision-making process, which will later significantly affect the formation of the main legal and psychological paradigms.

Objective. To systematize Herbert Simon's scientific ideas, that are applied in legal and psychological science, which includes distinguishing the elements of his psychological cognitivism and determining its influence on the constitution of anthropological and clinical legal psychological paradigms.

Methods. Study uses the structural-functional method, which helped to determine the elements of Herbert Simon's cognitive approach to the development of anthropological and clinical legal psychological paradigms. To actualize the reception of Simon's ideas, the method of bibliometric analysis was used, which includes the study of current scientific literature, which is devoted to the interpretation of Simon's ideas.

Results. The article examines the concepts of «decision-making», «bound rationality», «cognitive limitation», «administrative behavior», which are key to Herbert Simon's cognitive theory and are actively used in legal psychology. Using the paradigmatic approach to the evolution of science authored by Thomas Samuel Kuhn, as well as the ideas of Noah Chomsky, like his view of the phenomenon of the «cognitive revolution», the evolution of the reception of the ideas of cognitivism in anthropological and clinical paradigms were traced. Article outlines the transformative influence of Simon's cognitivism on the state of

normal science in the field of legal and psychological science.

Conclusions. Ideas of Herbert Simon became the theoretical basis for the formation of the concept of «socio-legal consciousness». This is because Simon's teaching is also based on the work of German classical philosophy, which is traced in ideas related to the moral and legal autonomy of a person. According to him, moral and legal autonomy of a person is a component of «administrative behavior» of the individual under consideration of the decision-making process in the system of «administrative organizations». Herbert Simon's theoretical work will later be included in the conceptual and categorical apparatus of legal psychology with epistemological interpretations inherent in the cognitive paradigm and used in clinicism and anthropological theory.

Key words: paradigm, legal psychology, cognitivism, clinical paradigm, anthropological paradigm.

How to cite (як цитувати):

Petrushenko , V. (2026). ANTHROPOLOGICAL AND CLINICAL PARADIGMS IN LEGAL PSYCHOLOGY: THE INFLUENCE OF HERBERT SIMON'S COGNITIVISM. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 12(3), 90–103. <https://doi.org/10.31108/1.2026.12.3.6> [in Ukrainian]

Петрушенко , В. (2026). ВПЛИВ КОГНІТИВІЗМУ ГЕРБЕРТА САЙМОНА НА ЕВОЛЮЦІЮ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ТА КЛІНІЧНОЇ ПАРАДИГМ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 12(3), 90–103. <https://doi.org/10.31108/1.2026.12.3.6>

Дата отримання статті: 13.01.2026

Дата рекомендації до друку: 11.03.2026

Дата оприлюднення: 30.03.2026